

Krzysztof Koseła

Uniwersytet Warszawski
Wydział Socjologii¹
ORCID: 0000-0002-8128-2331

TOŻSAMOŚCI MŁODYCH POLAKÓW – BADANIE WZDŁUŻNE IDENTYFIKACJI

■ ZERWANIE CIĄGŁOŚCI PRZEKAZU TRADYCJI KULTUROWEJ?

Polska młodzież jest zbiorowością badaną wnikliwie i nieustraszenie². Na nastolatków i ‘młodych dorosłych’ uważnie patrzą badacze społeczeństwa oraz wychowawcy; obserwatorzy tak liczni i różni, że wypowiedziami wzniesają prawdziwą kaskadę opinii. Do tego tumultu dodam swój głos; w niniejszym opracowaniu pojawi się jeszcze jedno badanie, z którego można czerpać wiedzę na temat młodzieży. Badaczy i wychowawców interesuje temat, który był ważny dla niegdysiejszego zespołu Stefana Nowaka z Instytutu Socjologii UW; pytanie dotyczące młodych osób – ciągłość czy zmiana tradycji kulturowej? Zagadnienie pozostaje aktualne i pojawia się w nieoczekiwanych okolicznościach, np. w serii pomiarów zrealizowanych w 2024 roku i dotyczących obecnego rozumienia

¹ E-mail: k.kosela@is.uw.edu.pl

² Klub Młodych Autorów – Platforma opinii prowadzona przez Instytut Nowych Mediów, przy redakcji miesięcznika „Wszystko co Najważniejsze” zamieścił opracowanie Agnieszki Pawnik pt. *Czy znamy polskie pokolenie Z? Przegląd badań*. Autorka przywołała odsetki z badań młodzieży zrealizowanych w ostatnich kilku latach, tj. badanie *Pęknięte pokolenia* (2021); ogólnopolskie badanie Rzecznika Praw Dziecka (2022); badanie Młodzieżowego Strajku Klimatycznego, badanie Centrum Daszyńskiego; badania CBOS z serii *Młodzież* i opracowanie z 2022 roku pt. *Samopoczucie Polaków w 2022 roku*, a także dane NFZ o depresji wśród dzieci i młodzieży. Autorka wymieniła również nazwy raportów na temat młodzieży, tj. raport organizacji Studenci dla Rzeczypospolitej pt. *Zaangażowanie młodzieży w społeczeństwo obywatelskie*; raport Natalii Hatałskiej *Pokolenie Z*; raport MediaHub Poland o Pokoleniu Z (2022); raport *Pęknięte pokolenie*; raport Clue PR (2022); raport CPR *Generacja Z wchodzi do gry. Konsumpcja treści przez młodych* (2022); raport *Next Generation* (2021); raport Accenture oraz raport *Ziemia atakuje* (2022). Zob. <https://wszystkoconajwazniejsze.pl/agnieszka-pawnik-czy-znamy-polskie-pokolenie-z-przegląd-badań/> grudzień 2024, dostęp 1.06.2025. W przywołanym opracowaniu nie uwzględniono wyników badań młodzieży zrealizowanych ostatnio przez Instytut Badań Edukacyjnych.

polskości³. Przywołany poniżej wyimek z grupowego wywiadu pochodzi z bazy danych studium, w którym wyrażano m.in. opinie o tym, co będzie z polskością, gdy żyjące dziś roczniki starszych osób zejść ze sceny, a kohorty dzisiejszych ‘młodych dorosłych’ staną jako zmiana w sztafecie pokoleń. Osobom uczestniczącym w wywiadzie grupowym moderator dyskusji zadał pytanie: „A jak będzie wyglądała Polska za 20, 30 lat?”. W odpowiedzi usłyszał: „Taka Rzeczpospolita jak młodzieży chowanie. Tego się boję. Co będzie za 20 lat z tej młodzieży, która bez przerwy patrzy w telefony”.

Autor niniejszego opracowania należy do legionu zaniepokojonych wychowawców i dołącza głos do chóru badaczy diagnozujących problemy młodzieży. Odmienność tego głosu polega na tym, że mając za wzór warsztatowe standardy przyjęte w badaniach edukacyjnych⁴, poprzedzę przedstawienie wyników pomiarów obszerną informacją o metodologii uwiarygadniającej konkluzje badania.

■ UDOKUMENTOWAĆ ZJAWISKO NOWYMI DANYMI EMPIRYCZNYMI. TECHNIKA *I-SORT*⁵, JEJ ZASADY I TEORETYCZNE UMOCOWANIE

W niniejszym opracowaniu będą pokazane rezultaty badania powtórzonego takimi samymi narzędziami siedem razy w regularnym rytmie⁶. Miało ono socjologiczne cele, ale wystartowało od postawienia mieszkańców Polski przed pobudzającym do namysłu pytaniem „kim jesteś?”. Powodem rozpoczęcia w połowie lat dziewięćdziesiątych badania wzdłużnego z użyciem wymagającego staranności narzędzia była chęć dokumentowania transformacji społeczeństwa. Od 1998 do 2022/2023 roku co cztery lata używano identycznego oprzyrządowania do rejestracji tego, jak zmieniała się kompozycja wspólnot i zbiorowości tworzących polskie społeczeństwo. Ilościowy pomiar ‘identyfikacji z’ (utożsamień)⁷ podjęto

³ Badanie: „Polskość – dziesięć wieków definiowania narodu” realizowane przez Instytut Myśli Politycznej Gabriela Narutowicza w ramach grantu finansowanego ze środków MEiN w ramach programu pod nazwą „Nauka dla Społeczeństwa II”. Informacje o wynikach zob. <https://polskosc.edu.pl/2025/06/07/gorzki-chleb-jest-polskosc-debata-wokol-wynikow-badan-socjologicznych-o-wspolczesnej-polskosci/> (dostęp 28.06.2025).

⁴ Por. rozdz. 1.4 i 1.5 oraz Appendix w raporcie: W. Schulz i in. (2024).

⁵ *I-sort* od: identyfikacje sortowane (ang. *identifications sorted*).

⁶ Badanie w pełny sposób opisano w raporcie pt. *Ci, którzy są sobą mówią socjologowi, że... Raport z badania utożsamień w latach 1998–2022*. Najważniejsze informacje o badaniu zostaną przedstawione w dalszej części tego opracowania. W części prezentującej rezultaty pomiaru zostaną pokazane wyniki tylko siedmiu pomiarów z użyciem procedury *I-sort*, wyróżnione tym, że zrealizowano je co cztery lata tym samym narzędziem.

⁷ Terminy ‘utożsamienia’ i ‘identyfikacje z’ są w tekście używane zamiennie i oznaczają rezultat pomiaru.

w przekonaniu, że takie badanie powie, jaka jest tkanka polskiego społeczeństwa, jakie wspólnoty zyskują, jakie zaś tracą doniosłość. Pokazać wspólnoty współczesnych mieszkańców Polski znaczyło opowiedzieć, które przynależności są niestannie ważne, tj. łatwe do zobaczenia w socjologicznym badaniu ilościowym. Każdy opowie o rodzinie, pracy zawodowej, kręgu towarzyskim. Psycholog poradziłby sobie z zestawieniem hierarchii według ważności dziedzin dla osoby, jednak badacza społeczeństw nie interesują jednostkowe historie; chce agregować i uogólniać. Pragnąc poznać ‘światy przeżywane’ szuka dostępu do wypowiedzi, które nie tylko pokażą społeczne składowe *ja*, ale pozwolą na porządkowanie ich według częstości wskazywania po to, aby wiedzieć, które utożsamienia są wskazywane najpowszechniej, które zaś jako najbardziej doniosłe. Większość rodaków żyje codziennymi troskami rodziny i sąsiadów, sprawami wspólnoty kościelnej, ulubionego klubu sportowego lub wspólnoty miejsca zamieszkania. Te dziedzinowo rozmaite wrażliwości, tzn. postawy wobec obiektów ważnych w ‘przeżywanych światach ludzi’ są widoczne w gotowości użycia zaimka ‘my’. Ochozca skłonność do posługiwania się tym zaimkiem świadczy o hipersocjalności naszego gatunku, o dążności do nawiązywania relacji, do uczestniczenia w społecznościach, wspólnotach, grupach. Badacz społeczeństwa dokumentuje i analizuje różnorodność tego uczestnictwa. O cechach i przemianach polskiego społeczeństwa chciał wnioskować na podstawie utożsamień rodaków, które zarejestrował w kwestionariuszach. Był to plan socjologa – zobaczyć społeczeństwo odzwierciedlone w koncepcjach siebie. W zadaniu potrzebny jest schemat pojęciowy pozwalający wydobyć sens zachowań wywołanych poleceniami procedury badawczej. Dobrani w losowaniu ludzie zechcieli wziąć arkusiki z samookreśleniami i wykorzystując je, powiedzieli o swoich przynależnościach. Powstały duże macierze danych, których wartość zależy od umiejętności odczytania znaczeń na etapie analiz. Punktem wyjścia i podstawą poznawczego sukcesu przedsięwzięcia była człowiecza umiejętność świadomego czytania ‘siebie samego’. Zapisana przez ankietera *sobość* jest efektem refleksyjności rozmówcy. Niezdarny kwestionariuszowy przyrząd skonfrontowano z sednem człowieczeństwa; wymuszono opowieści o istocie ‘bycia osobą’. Filozof Paul Ricoeur w rozprawie z 1990 roku pt. *Soi-même comme un autre*⁸ dotyczącej ‘bycia sobą’ robi owocny użytek z rozróżnienia między *byciem sobą* (*ipse* – właśnie ten) i *byciem tym samym* (*idem* – tenże, ten sam). Za pierwszym pojęciem stoi unikalność osoby wobec innych osób, za drugim angielskie *sameness*, czyli ciągłość siebie w czasie, stałość bycia tym, czym się jest – bycie tym samym w nurcie czasu⁹. Opowiadanie *tego-który-jest-sobą* o sobie, rejestrowane z pomocą procedury *I-sort*, jest krótkie i ułomne,

⁸ P. Ricoeur (2018).

⁹ Rozróżnione kategorie mają swoje nazwy odpowiednio: tożsamości *ipse* i tożsamości *idem*, tj. czasowej identyczności podmiotu, a także wnikliwie opisy ich nakładania na siebie oraz wyrazistego występowania solo.

bowiem okrojone do *teraz*, pozbawione dynamiki i głębi czasu. W omawianych badaniach zebrano tożsamości *ipse*, które ujawniły się dzięki określeniom podsuniętym na niewielkich kartonikach i pomagającym rozmówcom dostrzec także własną tożsamość *idem*. Jedne z określeń oznaczały cechy charakteru, inne oznaczały własności ciała – substratu podtrzymującego tożsamość, inne zaś cechy projektu dla *ja* nadającego każdej jednostkowej ‘sobości’ spójność i trwanie. Obraz *ja* był również konstruowany przy pomocy odniesień do ważnych *innych*, wobec których rozmówcy odczuwali wyraźne zobowiązanie.

Empirycznym punktem wyjścia do analiz są tutaj tożsamości rozumiane jako zestawy znaczeń, które ludzie odnoszą do siebie. Słowa ‘samoświadomość’ i ‘samoprzeświadczenie’ wyraźnie zaznaczają, że tożsamość jest efektem samoobserwacji. Zestawy sensów/znaczeń nazywanych tożsamością informują, co znaczy być tym, kim ludzie są: 1) jako unikalne osoby¹⁰, 2) jako istoty wypełniające role¹¹ i 3) jako członkowie grup oraz zespołów¹². W zagregowanych koncepcjach siebie, zbieranych siedem razy od końca dekady lat dziewięćdziesiątych przy użyciu identycznej procedury sortowania i rangowania (*I-sort*) zawarte są informacje o społeczeństwie, które się przeobraża w nowych warunkach ustrojowych.

Ważną cechą opisywanego tutaj programu badawczego jest to, że we wszystkich powtórzeniach pomiaru obiekt postaw jest ten sam – jest nim sam respondent: ten sam obiekt¹³ uobecniony w koncepcji siebie i ta sama procedura, zatem dokonywane jest badanie trendu – badanie perspektywne; otwarte na przyszłość badanie ciągle nowych prób losowych dorosłych mieszkańców Polski¹⁴. Koncepcje siebie respondentów są składane przez rozmówców z klocków podsuniętych przez badacza, gdyż ingerencja badacza w zadanie polega na daniu podpowiedzi, czyli zestawu w istocie niezmiennianych określeń. Spisana kompozycja pochodząca od każdego z respondentów powstała z dostarczonych detali; badane osoby miały swobodę wyboru polegającą na selekcji tych podpowiedzi¹⁵. W procedurze badania podsunęto podpowiedzi, czyli arbitralnie ograniczono tym samym możliwość bogatego opisu koncepcji siebie.

Teoretyczne uzasadnienie dla danych z ilościowego pomiaru identyfikacji przychodzi z badań rozwijanych na pograniczu socjologii i psychologii, nawiązujących do interakcjonizmu symbolicznego i znanych pod nazwą teorii tożsamości (ang. *Identity Theory*)¹⁶. Teoria ta, uporządkowana przez autorów Petera Burke’a i Jana

¹⁰ Zob. rozdział *Person Identities* w: P. Burke, J. Stets (2009), s. 125 i nast.

¹¹ Już w 1957 roku. Zob. R. Merton (1957), s. 107–120.

¹² Klasyczny Tajfel.

¹³ D. Boninger, J. Krosnick, M. Berent (1995), s. 61–80.

¹⁴ Nie jest tu oglądana wielokrotnie ta sama kohorta.

¹⁵ W drugim kroku procedury badano również parament siły postawy prosząc rozmówców o uporządkowanie konstrukcyjnych elementów koncepcji siebie ze względu na ich doniosłość (zadanie rangowania w *I-sort*).

¹⁶ Zob. P. Burke, J. Stets (2009).

Stetsa syntetyzuje rezultaty setek laboratoryjnych eksperymentów z nauk o zachowaniu. Pośród użytecznych pojęć przywołanej *Teorii Tożsamości*¹⁷ uwagę zwraca tzw. *poznawcza reprezentacja tożsamości* informująca – jak, tj. w zestawieniu z czym, przebiega weryfikacja tożsamości. Ustalenia badaczy dotyczące mechanizmów samokategoryzacji i koncepcji siebie mówią o nieustannie wykonywanej pracy weryfikowania tożsamości, porównywania ze standardami tożsamości¹⁸ w rozmaitych kontekstach społecznych; rozmyślania – „czy tak robi dobry przedstawiciel...”. Ludzie wiedzą, jak należy postępować w sytuacjach społecznych i nieustannie zastanawiają się: „co inni ludzie, tacy jak ja zrobiliby w danej sytuacji; ludzie tacy jak ja wykształceni, tacy jak ja młodzi, jak ja będący matkami itp.”. Standardy tożsamości są wzorcami; są to kryteria, tj. punkty odniesienia do porównań, ważne, gdy jednostka wkracza w sytuacje interakcji. W tafli lustra odzwierciadlającego tożsamości chcemy dostrzec szczegóły, których nie pokazują inne przyrządy służące socjologicznej obserwacji.

Poniżej, w tabelarycznym zestawieniu wypisano kluczowe terminy i wypunktowano mechanizmy odkrywane w trzech zespolonych pojęciowo nurtach badań tożsamości. Wszystkie określenia podsuwane w pomiarowej procedurze *I-sort* znajdują się w jednej z kolumn poniższej tabeli i nie ma określeń, których nie da się zaklasyfikować albo jako ‘tożsamość osobista’, albo jako ‘tożsamość ról’, albo jako ‘tożsamość społeczna’.

Tabela 1. Definicja tożsamości osobistych (*person identities*), tożsamości ról (*role based identities*) i tożsamości zbiorowych (*social identities*)¹⁹ – ‘tożsamość’ rozumiana jest jako znaczenie elementu koncepcji siebie, czyli np. znaczenie przyznania – *jestem matką, jestem przedstawicielem pokolenia JP2*

Rodzaj tożsamości → Cechy tożsamości ↓	Tożsamość osobista <i>Person Identity</i>	Tożsamość ról <i>Role based Identity</i>	Tożsamość społeczna <i>Social Identity</i> – paradygmat minimalnych grup
Elementy konstrukcyjne – co jest podstawą tożsamości	Koncepcja siebie osoby; cechy świadczące o jej wyjątkowości	Oczekiwania dotyczące wypełniania ról związane z zajmowaną pozycją społeczną	Grupa lub zbiorowość, tj. osoby podzielające pogląd, że są członkami tej samej kategorii społecznej oraz cechy charakteryzujące nas i ich (grupę własną i obcą)

¹⁷ Por. zestawienie tych pojęć w tabeli 1.

¹⁸ Są to pojęcia i prawidłowości opisane w *Identity Theory*. Zob. P. Burke, J. Stets (2009), także G. McCall, J. Simmons (1978) oraz S. Stryker (2002).

¹⁹ P. Burke, J. Stets (2009), s. 129.

Tabela 1. cd.

Rodzaj tożsamości → Cechy tożsamości ↓	Tożsamość osobista <i>Person Identity</i>	Tożsamość roli <i>Role based Identity</i>	Tożsamość społeczna <i>Social Identity</i> – paradygmat minimalnych grup
Definiują tożsamość...	znaczenia określające osobę jako unikalną , wyjątkową jednostkę	znaczenia związane z rolą społeczną (sensy oczekiwań wobec pełniącego rolę i osób pełniących kontr-rolę)	znaczenia związane z przynależnością do grupy (sensy przynależności grupowej)
Poznawcza reprezentacja tożsamości – w zestawieniu z czym przebiega weryfikacja tożsamości?	Standard tożsamości – osoba ocenia adekwatność tożsamości w porównaniu tego, kim jest w danej sytuacji ze wzorcem tożsamości	Standard tożsamości – osoba ocenia adekwatność tożsamości w porównaniu tego, kim jest w danej sytuacji ze wzorcem tożsamości	Prototyp – przykład stereotypowych atrybutów członka grupy; osoba ocenia adekwatność tożsamości w porównaniu siebie z idealnym członkiem swojej grupy
Aktywacja tożsamości – co aktywuje, uruchamia daną tożsamość	Doniosłość tożsamości w danej, konkretnej sytuacji	Doniosłość tożsamości w danej, konkretnej sytuacji	Dostępność i dopasowanie , osoba ocenia, jak dobrze dostępne kategorie pomagają wyjaśnić zachowanie w danej sytuacji; jeśli nie pomagają, trzeba dopasować inne kryterium przynależności
Działania osoby...	są niezależne od działań innych osób; zachowaniem kierują własne cele, a nie cudze oczekiwania	są komplementarne wobec działań innych osób – osób wypełniających kontr-rolę	są podobne do działań innych osób – osób z własnej grupy
Myślenie o sobie – odniesienie się do siebie (ang. <i>self-reference</i>)	Ja	Ja w roli	My
Efekt pozytywnej weryfikacji swojej tożsamości	poczucie autentyczności , bycia tym, kim jest się naprawdę	poczucie sprawstwa , skuteczności, kompetencji na podstawie tego, co robią odgrywając rolę	poczucie własnej wartości na podstawie tego kim są, a nie tego co robią
Przykłady nazw utożsamień wzięte z narzędzia <i>I-sort</i>	jestem <i>człowiekiem z przyszłością</i> ; jestem <i>kowalem swojego losu</i>	jestem <i>prywatnym przedsiębiorcą</i> ; jestem <i>uczniem/studentem</i>	jestem <i>narodowcem</i> ; jestem <i>antyfaszystą</i>

Utożsamienie siebie, 'identyfikacja z' jest nazwą i zestawem odpowiedzi na pytanie – 'kim jest' osobnik wypełniający daną rolę w społeczeństwie, 'kim jest' ten człowiek, który uważa się za członka danej grupy, i ten, który twierdzi, że posiada charakterystyki sprawiające, że jest wyjątkową, niepowtarzalną osobą.

■ METODA BADANIA – PROCEDURA REJESTROWANIA UTOŻSAMIEŃ (*I-SORT*)

W grudniu 2022 roku Instytut Pokolenia opłacił pomiar z serii badań procedurą *I-sort*, wspierając najnowszy etap badania wzdlużnego na ogólnokrajowych losowych próbach dorosłych mieszkańców Polski²⁰. Rozmówcy chętnie, tzn. bez uników i odmów wykonywali instrukcje tych powtarzanych pomiarów, bo też zadanie respondenta zdecydowanie odbiegało od ankietowej rutyny. Wyniki każdego z tych sondaży są efektem użycia dwuetapowej procedury. W pierwszym kroku osoby poproszone o ujawnienie swoich utożsamień musiały wybrać trafne ich zdaniem określenia siebie. Wylosowanych do badania uczestników zapytano: „kim jesteś, rozmówco?”. W kwestionariuszu wśród pytań rozpoczynających wywiad znalazło się i takie: „Chciał(a)bym zapytać, jak Pan(i) myśli o sobie. Na kartkach jest wiele różnych określeń. Proszę wybrać tylko te określenia, które Pan(i) uważa za ważne dla siebie. Kim Pan(i) jest? Resztę kartek proszę odrzucić”²¹. Kolejne zadanie polegało na uporządkowaniu wybranych określeń: „A teraz proszę uporządkować wybrane przez Pana(i) określenia tak, by te najważniejsze były na początku listy, a te mniej ważne na dalszych miejscach”. Ankieter zaznaczał kolejność wyborów, wpisując numery rang przy kolejnych określeniach²². Respondenci wybierali określenia siebie spośród wypisanych na więcej niż czterdziestu kartkach, po czym, w drugim kroku mieli uporządkować je według osobistej doniosłości.

W okresie od 1995 roku z zadaniami sortowania i porządkowania samoidentyfikacji zapoznano się już 11 334 losowo dobranych mieszkańców Polski. W niniejszym opracowaniu pojawiają się przede wszystkim wyniki ostatniego, najnowszego z serii siedmiu pomiarów²³.

²⁰ Ale także dwa razy na krajowych losowych próbach dorosłych mieszkańców Federacji Rosyjskiej (w roku 1998 i 2002) i raz, zrealizowano takie badanie na porównywalnych losowych próbach młodych mieszkańców Polski i Republiki Federalnej Niemiec w wieku 15–24 lata (przełom 2001 i 2002 roku).

²¹ Ankieter wręczał respondentowi zestaw kart z koperty i zapisywał, które określenia zostały wybrane.

²² Treść tych poleceń nie zmieniała się w następujących po sobie falach pomiarów, chociaż w latach dziewięćdziesiątych ankieterzy przychodzili do swoich rozmówców z papierowymi kwestionariuszami, natomiast od nowego stulecia byli już wyposażeni w przenośne komputery. Papierowe kwestionariusze zostały zastąpione przez przenośny komputer, w którym zestaw pytań zapisany jest w wersji elektronicznej, treść pytań jest odczytywana z ekranu, odpowiedzi zaś są notowane w sposób umożliwiający łatwe tworzenie elektronicznej macierzy danych. Przewagi komputerowego narzędzia nad papierową broszurą widać na etapie rejestrowania odpowiedzi respondentów oraz przy kontroli i weryfikacji zebranych danych. Znika źródło błędów realizacji wywiadu w postaci pytań stanowiących filtry dla bloków tematycznych.

²³ Był to pomiar o nazwie „Badanie tożsamości Polaków”, zrealizowany jak wcześniejsze pomiary na losowej próbie dorosłych mieszkańców krajów, tym razem w grudniu 2022 i styczniu 2023, opłacony przez Instytut Pokolenia – Warszawa; kierownikiem był Krzysztof Koseła; realizacja w terenie Centrum Badania Opinii Społecznej; N=1167. Od pandemii w 2020 roku część wywiadów CBOS realizuje w trybie on-line, dlatego próbę osób badanych w 2022 roku należało powiększyć, aby duża pozostała liczba wywiadów prowadzonych w spotkaniach twarzą w twarz. Wzrósł koszt badania, a zbieranie danych nieznacznie przeciągnęło się na styczeń 2023 roku.

Zanim doszło do przedstawienia badanym osobom kartek z utożsamieniami, badacze musieli dokonać wyboru samookreśleń. Zaglądanie do światów przeżywanych naszych rodaków nie dałoby istotnych rezultatów, gdyby badacz podsunął respondentom wymyślne określenia, odmienne niż używane przez rozmówców. W konsultacjach z ekspertami wyodrębniono zestaw określeń sformułowanych w języku potocznym, w języku codziennych kontaktów. Cechą wielu określeń było, że oznaczały wspólnoty, społeczności, zbiorowości wypełniające socjologiczną przestrzeń między kręgami rodzinnymi, przyjacielskimi i sąsiedzkimi z jednej strony i wspólnotą narodową na drugim krańcu kontinuum²⁴. Inne oznaczały role społeczne lub istotne rysy osobiste. Zestaw określeń zaproponowany po raz pierwszy w 1995 roku i testowany przez respondentów w kolejnych falach badań (ostatnie w 2022/2023 roku) zmieniał się nieznacznie. Eksperti mający ‘językowy słuch’ uczestniczyli w doborze trafnych określeń służących później do konstrukcji obrazów siebie przez zwykłych ludzi; badanie ilościowe było poprzedzone etapem jakościowym – namysłem nad doбором trafnych słów.

■ PREZENTACJA WYNIKÓW BADANIA – TOŻSAMOŚCI DOROSŁYCH MIESZKAŃCÓW POLSKI

Rodzice i wychowawcy młodych osób pytają, czy udało się przekazać następcom to, co rzeczywiście ważne; przymierzają – ciągłość czy zmiana tradycji kulturowej w rocznikach przekraczających próg dorosłości. To zagadnienie zostanie naświetlone przez wyniki badania utożsamień. Pierwszym krokiem prezentacji musi być pokazanie identyfikacji dominujących w dorosłym społeczeństwie i dopiero w drugim kroku będzie miejsce na poszukanie tego, z czym młode pokolenie bierze rozbrat, z czym się żegna, z czego – z jakich dziedzin się wypisuje.

Utożsamienia wskazywane przez respondentów miały cechy albo tożsamości *ipse* albo zawierały odniesienie do upływającego czasu, więc należały do kategorii tożsamości *idem* (por. rozdz. Udokumentować zjawisko...). Utożsamienia działały zgodnie z mechanizmami tożsamości *osobistych*, tożsamości *ról* albo tożsamości *zbiorowych*. Trzeba jeszcze dodać trzecią ważną klasyfikację – utożsamienia odnosiły się do rozmaitych dziedzin społecznego życia, takich jak funkcjonowanie w państwie, w sferze zawodowej lub we wspólnocie wyznaniowej, więc w konsekwencji różnią się rozległością standardów weryfikacji tożsamości, czyli znaczeń i wymogów podpiętych do utożsamień. Klasyfikacja dokonana według dziedziny zawiera sześć kategorii wymienionych poniżej w porządku według powszechności

²⁴ Uwzględniono intuicje Stefana Nowaka (1979) wyrażone w rozdziale z książki towarzyszącej pamiętnej wystawie „Polaków Portret Własny” z 1979 roku.

ich wskazywania przez wszystkie badane osoby w punkcie wyjściowym systematycznych porównań, tj. w roku 1998.

1. utożsamienia ze względu na **obywatelstwo i przynależność narodową**
2. utożsamienia ze względu na **religię i przynależność wyznaniową**
3. utożsamienia ze względu na **cechy fizyczne oraz demograficzne charakterystyki osoby**
4. utożsamienia ze względu na **projekty, jakie osoba ma dla siebie**
5. utożsamienia ze względu na **miejsce osoby na scenie politycznej**
6. utożsamienia ze względu na **miejsce osoby w społecznym podziale pracy**

Ćwierć stulecia dzieli pierwszy i ostatni z pomiarów, dlatego nie dziwi, że porządek według powszechności wskazywania utożsamień poszczególnych kategorii uległ w tym czasie zmianom²⁵ (zob. tabela 2). Doniosłe przesunięcia to spadek osobistej atrakcyjności utożsamień ze względu na religię i przynależność wyznaniową z pozycji drugiej na trzecią w rankingu, widoczny w mniejszej powszechności wskazywania utożsamień tej kategorii w pomiarze z roku 2010, 2014 i 2022. Zmiana miejsca w rankingu – spadek powszechności wybierania utożsamień ze względu na religię i przynależność wyznaniową jest argumentem na rzecz doniosłości dyskusji dotyczącej religijności Polaków i zmiany znaczenia wspólnot wyznaniowych w sferze publicznej. Utożsamienia ze względu na cechy fizyczne oraz demograficzne charakterystyki osoby przesunęły się z pozycji czwartej w 1998 na pozycję drugą rankingu w 2022 roku.

Wnikliwego komentarza wymaga uporczywa atrakcyjność dla dorosłych mieszkańców naszego kraju utożsamień ze względu na obywatelstwo i przynależność narodową – zjawisko nieobecne w porównywalnych wynikach badań zrealizowanych dwie dekady temu w Federacji Rosyjskiej i Republice Federalnej Niemiec. W siedmiu pomiarach powtarzanych co cztery lata, ostatnio na przełomie 2022 i 2023 roku, uzyskano taki sam wynik – na pytanie o identyfikację dorośli mieszkańcy Polski najpowszechniej odpowiedzieli: „moją ważną cechą jest, że *jestem Polakiem/Polką*”. Ten sposób reagowania w znamienny sposób charakteryzuje mieszkańców naszego kraju od co najmniej końca XX stulecia, czyli od początku badań utożsamień narzędziem *I-sort*.

²⁵ Metoda utworzenia niniejszego uporządkowania oraz informacja o zmianach, jakie zaszły w ostatnim ćwierćwieczu znajduje się w metodologicznym aneksie dołączonym na końcu tego opracowania.

Tabela 2. Rangi grup utożsamień ze względu na ich względną atrakcyjność dla respondentów w kolejnych falach badania (uśrednioną powszechność – zob. aneks) od 1998 do 2022/2023 roku

	1998	2002	2006	2010	2014	2018	2022
utożsamienia ze względu na obywatelstwo i przynależność narodową	1	1	1	1	1	1	1
utożsamienia ze względu na religię i przynależność wyznaniową	2	2	2	3	3	2	3
utożsamienia ze względu na cechy fizyczne oraz demograficzne charakterystyki osoby	4	3	3	2	2	4	2
utożsamienia ze względu na projekty, jakie ma osoba dla siebie	3	4	4	4	4	3	4
utożsamienia ze względu na miejsce osoby na scenie politycznej	5	5	5	5	5	5	5
utożsamienia ze względu na miejsce osoby w społecznym podziale pracy	6	6	6	6	6	6	6

Obraz utożsamień całej dorosłej populacji będzie tłem dla omówienia tożsamościowej specyfiki młodych roczników. W tabeli 3 pokazano procenty wybierania dziesięciu utożsamień najpowszechniej wskazywanych jako trafne przez dorosłych mieszkańców kraju w losowych próbach badanych od 1998 do 2022 roku²⁶. Wiedzieć trzeba, że w kategorii utożsamień ze względu na obywatelstwo i przynależność narodową obok widocznych w poniższej tabeli znajdowały się inne, mniej powszechnie wybierane utożsamienia²⁷. Podobnie było z utożsamieniami ze względu na religię i przynależność wyznaniową, niepokazanymi w tabeli 3²⁸.

²⁶ Badanie z 2022 roku przeciągnęło się na styczeń 2023 roku, ale przedłużenie realizacji w terenie dotyczyło niewielkiej liczby wywiadów.

²⁷ Kategorię utożsamień ze względu na obywatelstwo i przynależność narodową tworzyły określenia: moją ważną cechą jest, że jestem: Polakiem/Polką, obywatelem Polski, osobą przywiązaną do polskiej tradycji narodowej, obywatelem kraju ważnego w świecie, obywatelem kraju bez znaczenia w świecie, Słowianinem, spadkobiercą dawnej Rzeczypospolitej, narodowcem. Dwa ostatnie określenia nie były podstawą utworzenia indeksu powszechności wybierania utożsamień, ponieważ nie było ich we wszystkich siedmiu powtórzeniach badania, lecz pojawiły się później, tzn. od 2018 roku.

²⁸ Kategorię utożsamień ze względu na religię i przynależność wyznaniową tworzyły określenia: moją ważną cechą jest, że jestem: osobą wierzącą, osobą przywiązaną do wartości katolickich, osobą związaną z Kościołem, przedstawicielem pokolenia Jana Pawła II, osobą niewierzącą, osobą krytyczną wobec Kościoła.

Tabela 3. Wyniki powtarzanego badania wzdluznego – 10 najpowszechniej wybieranych autookreśleń²⁹

N =	1107	1070	1076	981	935	1170	1167
% Ważną moją cechą jest to, że jestem:	1998	2002	2006	2010	2014	2018	2022
Polakiem/Polką	87	83	86	76	80	83	87
obywatelem Polski	80	72	81	70	71	77	79
mężczyzną/kobietą	82	78	84	76	79	77	77
osobą wierzącą	83	77	81	66	68	70	69
matką/ojcem	71	66	67	60	63	65	67
mieszkańcem regionu/miasta/ miejscowości	64	51	60	55	56	64	62
kowałem swojego losu	60	48	55	46	48	59	59
Europejczykiem	59	45	57	44	54	58	56
żoną/mężem	58	53	56	52	54	50	54
osobą przywiązaną do polskiej tradycji narodowej	62	53	56	44	48	56	53

Utożsamienia narodowo-obywatelskie i religijno-wyznaniowe zasługują na szczególną uwagę nie tylko z powodu ich powszechności, czyli trwałego pobudzenia – dużej dostępności widocznej w odpowiedziach losowych prób całej dorosłej populacji naszego kraju. Na komentarz zasługuje także większa powszechność wybierania identyfikacji narodowej (ważne, że *jestem Polakiem/Polką*) niż identyfikacji obywatelsko-państwowej – moją ważną cechą jest, że *jestem obywatelem Polski*. Ta większa powszechność narodowej identyfikacji jest znamienna, gdyż jest śladem pozostawionym przez szczególny w naszej części Europy mechanizm przyczynowy i następstwo zdarzeń. Historii zawdzięczamy, że pierwsze u naszych przodków było powszechnie doświadczane poczucie *jestem Polakiem*, i to ono w 1918 roku dało rację dla oznajmienia wszem, że *jestem obywatelem Polski*. W społeczeństwie brytyjskim, francuskim czy niderlandzkim kolejność była inna. Istnienie państwa stwarzało przestrzeń dla upowszechniania się identyfikacji narodowej, która była pobocznym efektem dobrego funkcjonowania państwa. W przypadku porozbiorowej Polski z braku państwa pierwsze były wiersze i muzyka; inaczej w społeczeństwach kolonialnych, gdzie najpierw były muszkiety oraz kanonierki, i to one formowały poczucie bycia członkiem narodu. W ważnym XIX stuleciu polskość

²⁹ Respondenci wybierali najbardziej ich zdaniem trafne autocharakterystyki z ponad 40 podsuniętych określeń. Wykonawcą wszystkich badań pokazanych w tabeli 3 było Centrum Badania Opinii Społecznej.

była rezultatem programu kreowania niematerialnej kultury, natomiast w społeczeństwach zachodniej Europy poczucie przynależności do narodu było efektem uzyskania przewagi nad naturą i podbitymi ludami, czyli wiązało się z posiadaniem przewagi cywilizacyjnej.

Utożsamienia narodowo-obywatelskie i religijno-wyznaniowe zasługują na szczególną uwagę także z powodu funkcji, jakie pełnią w całościowych koncepcjach siebie. Za obiema kategoriami utożsamień stoi wizja człowieka jako istoty społecznej, której środowisko urządza kultura – zestaw przekonań i zasad dotyczących świata i życia w tym świecie. Utożsamienia narodowo-obywatelskie i religijno-wyznaniowe tym się wyróżniają spośród wszystkich pozostałych, np. zawodowych, sportowych, genderowych lub politycznych, że budują wspólnotę nie tylko ze współczesnymi, ale także z przeszłymi i przyszłymi pokoleniami, osadzają w miejscu zamieszkania i przyrodniczym środowisku, wyposażają w zasady dobrego życia lepiej niż inne przynależności, role społeczne i projekty, jakie osoba ma dla siebie, akcentujące jej niepowtarzalność³⁰. Z tego powodu na utożsamienia narodowo-obywatelskie oraz religijno-wyznaniowe warto spoglądać szczególnie uważnie, rozważając zagadnienie: ciągłość czy zmiana tradycji kulturowej w rocznikach dzisiejszych ‘młodych dorosłych’.

■ MŁODZI DOROŚLI NA TLE, UTOŻSAMIENIA I ZMIANY POKOLENIOWE W 2022/2023

Ćwierć stulecia, które dzieli pierwszy i najnowszy pomiar utożsamień mieszkańców Polski jest okresem dostatecznie długim, aby zadziałały dwa mechanizmy wpływu czasu powodujące przesunięcia w rozkładach identyfikacji. Pierwszym z nich jest oddziaływanie wydarzeń historycznych, które wywierają wpływ na całą populację kraju; przykładami są epidemia wirusa COVID-19 albo zagarnięcie Krymu przez wojska Federacji Rosyjskiej. Skutki tych zewnętrznych czynników określane są jako *period effects*, a po polsku – ‘skutki oznaczane w czasie bezwzględny lub kalendarzowy’. Drugi mechanizm generujący zmiany jest utożsamiany ze starzeniem się i dlatego bywa nazywany dojrzewaniem albo zmianami opisywanymi w czasie względnym. Tym razem odliczanie czasu zaczyna się od wydarzenia definiującego kohortę. Wiek zwyczajowo liczony jest od daty urodzin, ale momentem definiującym powstanie kohorty można zrobić rok rozpoczęcia nauki szkolnej albo rok podjęcia pracy zawodowej przez grupę osób. Gdy liczony jest wiek, to już w następnym kroku pojawia

³⁰ Wyniki empirycznego badania dotyczącego dzisiejszych identyfikacji narodowo-obywatelskich można znaleźć w omówieniu wskazanym w przypisie 3. Publikacja rezultatów projektu badawczego pt. *Dziesięć wieków definiowania polskości* jest planowana jeszcze na 2025 rok. Dane do debaty na temat polskiej religijności można znaleźć w raporcie K. Kosęły i M. Grabowskiej (2024) oraz w wielu opracowaniach autorstwa prof. Mirosławy Grabowskiej.

się pojęcie pokolenia wykorzystywane do lokowania osób i zbiorowości na osi czasu. Wymiana pokoleń jest odpowiedzialna za zmianę społeczną. Związek kohort i czynników zewnętrznych, tj. wydarzeń o historycznym znaczeniu, jest związkiem definicyjnym w dociekaniach na temat pokoleń. Różnice między pokoleniami istnieją, ponieważ powoli, ale nieustannie zmienia się społeczny kontekst, w którym funkcjonują młode osoby³¹. Efekt działania czasu bezwzględne i względne jest zawsze ten sam i trafnie mówi o nim arabskie przysłowie przywołane przez Normana Rydera, mianowicie, że „ludzie bardziej przypominają swoje czasy niż swoich ojców”³². Ta ludowa mądrość podpowiada, że zmiana tradycji kulturowej jest powszechniejsza niż ciągłość tradycji kulturowej. Ciągłość jest dominowana przez zmianę. Przyjęła się definicja, że pokolenie jest zbiorowością osób urodzonych i żyjących w mniej więcej tym samym czasie; zbiorowością, która dzięki podobnej dacie urodzenia i warunkom życia ma podobne poglądy, postawy i problemy. Arbitralnie założono, że w okresie 15–20 lat, tyle bowiem lat dano kolejnym pokoleniom, formatywnych wydarzeń historycznych będzie dostatecznie dużo, aby różnice międzypokoleniowe zdołały się ukształtować i ujawnić. Konsekwencją powyższych ustaleń i założeń jest periodyzacja pokoleń funkcjonująca w rozważaniach badaczy młodzieży. Ma ona amerykański rodowód i jest powszechnie przywoływana w tekstach na temat młodzieży.

1. Najstarsi żyjący ludzie należą do tzw. Milczącego pokolenia (ang. *Silent Gen*), które wkroczyło po tzw. Największym pokoleniu (ang. *The Greatest Gen*). Największe pokolenie z datami urodzenia przed 1928 rokiem schodzi ze sceny, więc nie jest brane pod uwagę w ilościowych badaniach socjologicznych. Do Milczącego pokolenia należą ludzie urodzeni w przedziale od 1928 do 1945 roku.
2. W wiek emerytalny weszli lub wchodzi przedstawiciele *pokolenia powojennego wyżu demograficznego* – Boomersi (ang. *Baby Boom Gen* albo *Boomers*). Są to ludzie urodzeni w latach 1946–1964.
3. U szczytu zawodowej aktywności są członkowie Pokolenia X (ang. *Gen X*). Osoby te urodziły się w latach 1965–1980.
4. Decyzyjne funkcje kierownicze niedługo będą obejmowane przez przedstawicieli pokolenia Millenialsów (ang. *Millennials*). Granice temu pokoleniu wyznaczono datami urodzenia od 1981 do 1996 roku.
5. Status młodych dorosłych tracą obecnie najstarsi przedstawiciele Pokolenia Z (ang. *Z Gen*). Są to ludzie urodzeni w 1997 roku i później. Nie wyznaczono jeszcze górnej granicy, zamykającej Pokolenie Z, ponieważ przedstawiciele

³¹ Wiedza ta znalazła już miejsce w socjologicznych podręcznikach. Obok Normana Rydera klasykiem jest tutaj Karl Mannheim (1952), s. 276–322. Z nowszych pozycji warto odnotować: W. Lutz (2013), s. 283–301.

³² N. Ryder (1965).

kolejnego, najmłodszego i jeszcze nienazwanego pokolenia są ciągle w żłobkach i przedszkolach, więc nie są oglądani przez socjologów³³.

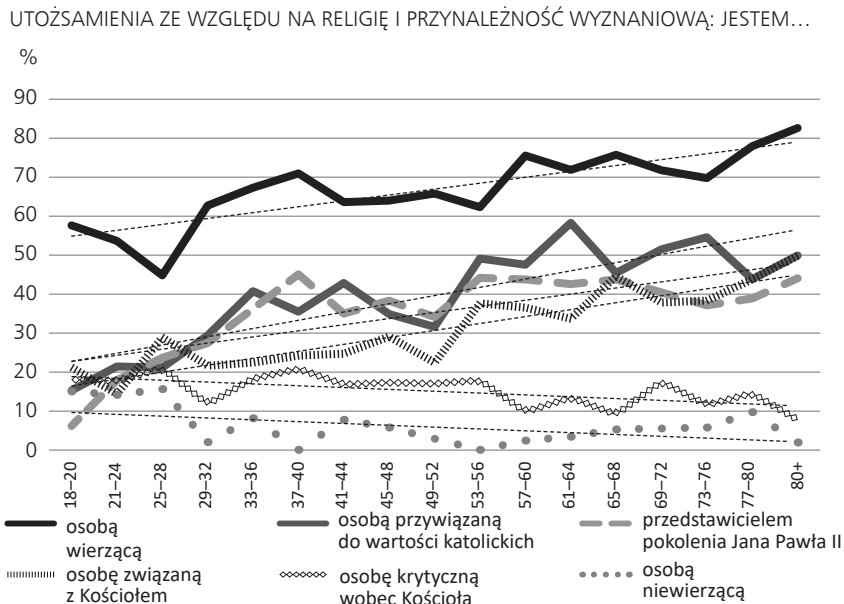
W zmianach powszechności utożsamień można zobaczyć działanie obydwu mechanizmów generujących zmianę społeczeństwa, czyli łączny rezultat historycznych wydarzeń (wojen, zamachów, epidemii) i efekt starzenia się rozmówców. Najważniejsze jest jednak pytanie, czy w danych widać przekształcający społeczność potencjał wymiany pokoleń. Pytamy, czy wejście nowych roczników spowoduje, że więcej będzie zmiany niż ciągłości tradycji kulturowej. Ścisłe powiązanie powszechności niektórych utożsamień z wiekiem rozmówców nie zawsze będzie zapowiadało zmiany tradycji kulturowej. Przedstawiciele Pokolenia Z jeszcze nie mówią, że są matkami i ojcami, ale za kilka lat będą wskazywać tę identyfikację, komponując obraz siebie. Dotyczy to wszystkich utożsamień ze względu na role społeczne – rodzinne, rodzicielskie i zawodowe. Jednakże rzeczywista zmiana społeczeństwa wystąpi dopiero wtedy, gdy osoby obecnie młode i ich następcy częściej niż ludzie starzy będą wierzyć, że są np. *kowalami swojego losu*. Zastępowanie starych roczników młodymi, przekonanymi, że los jest w ich rękach, sprowadziłoby po jakimś czasie nową jakość – taką, że poczucie sprawstwa za kilkadziesiąt lat stałoby się w Polsce powszechne. Taki odmieńający zbiorowość potencjał mają utożsamienia religijno-wyznaniowe, pokazane na rycinie 1. Widać tu gotowość wskazywania identyfikacji związanych z wiarą religijną przez przedstawicieli coraz starszych grup wiekowych. Za wyjątkiem najmłodszych i najstarszych rozmówców pogrupowano ich w czterorocznikowe zbiorowości.

Zależność powszechności religijno-wyznaniowych utożsamień i wieku respondentów jest oczywista. W przypadku identyfikacji pokazujących związek z religią linie na wykresie pną się do góry, coraz wyżej w starszych grupach wieku. Z kolei, dwie linie identyfikacji świadczących o dystansie wobec religii³⁴ opadają w starszych grupach wieku. We współczesnej Polsce młodsze osoby mniej chętnie korzystają z religijno-wyznaniowych elementów konstrukcyjnych do opisu siebie; chętniej niż osoby starsze okazują dystans wobec religii i jej instytucji. Jeżeli ta tendencja będzie podobna w grupach wieku, których jeszcze nie ma na wykresie, za kilkadziesiąt lat polskie społeczeństwo przestanie być religijne; dokona się kulturowa zmiana, która będzie skutkiem wkraczania w dorosłe życie młodych, już niereligijnych pokoleń.

Na rycinie 1 warto zwrócić uwagę na linie trendu równoległe się wznoszące, gdy pokazują akceptację religii w grupach wieku i równoległe opadające, gdy pokazują związek wieku i negatywnego ustosunkowania wobec religii. Jedna

³³ Nazwy i określenie granic tych pokoleń pochodzą z raportów bardzo szacownego think-tanku, mianowicie Pew Research Center.

³⁴ Utożsamienia: moją ważną cechą jest, że jestem *osobą niewierzącą*, oraz moją ważną cechą jest, że jestem *osobą krytyczną wobec Kościoła*.

Rycina 1. Powszechność utożsamień ze względu na religię i przynależność wyznaniową w coraz starszych grupach wiekowych – badanie z 2022/2023 roku

tylko identyfikacja wyłamuje się z tych prawidłowości, mianowicie pokazująca współzmiennność rosnącego wieku i utożsamienia z pokoleniem Jana Pawła II. Deklarowanie, iż moją ważną cechą jest, że *należę do pokolenia Jana Pawła II* zależy nie tylko od uczuć religijno-wyznaniowych, ale także od odczuć narodowo-obywatelskich. Karol Wojtyła jest nie tylko herosem wiary, ale dla wielu jest również bohaterem narodowym, z analiz wynika zaś, że związek narodowo-obywatelskich sentymentów z wiekiem respondentów jest słabszy niż związek wieku z wiarą religijną. Młodzi Polacy bardziej skwapliwie usuwają religię z obrazu siebie, niż usuwają polskie państwo i naród.

Ludzie postawieni przez badaczy wobec zadania opisanie siebie starannie dobierają określenia. Tę skłonność widać w tabeli 4, do której wprowadzono zróżnicowanie utożsamień ze względu na przynależność do jednego z pięciu współczesnych pokoleń: Pokolenia Z, Millenialsów, Pokolenia X, Boomersów oraz Milczącego pokolenia. W Pokoleniu Z i Millenialsów to renciści a nie emeryci mówili o swoim zawodowym zmarginalizowaniu. Jedynie czterech ekscentrycznych Millenialsów (2%) powiedziało w 2022 roku, że są *starszymi osobami* i tylko jeden przedstawiciel Milczącego pokolenia (1%) zapomniał się i stwierdził, że jest *młodą osobą*. Pokazane zależności nie zwiastują zmiany kulturowej, ale są sprawdzianem trafności procedury *I-sort*.

Tabela 4. Procenty osób wskazujących utożsamienia przez wiek i status zawodowy respondentów w kolejnych pokoleniach. W wierszu pod nazwą pokolenia wypisano przedział lat urodzenia

JESTEM w %	Poko- lenie Z	Mille- nialsi	Poko- lenie X	Boo- mersi	Mil- czące poko- lenie	Istot- ność staty- styczna związku z poko- leniem	Korela- cja: V Cra- mera	Czę- ściej wska- zywali identy- fikację:
	1997 +	1981– 1996	1965– 1980	1946– 1964	1928– 1945			
młodym człowiekiem	84	49	15	2	1	p<0,001	0,621	młodszy
starszą osobą	0	2	8	57	67	p<0,001	0,582	starszy
uczniem studentem	43	3	0	1	0	p<0,001	0,537	młodszy
emerytem lub rencistą	3	4	10	65	72	p<0,001	0,617	starszy
człowiekiem z przyszłością	47	42	29	15	9	p<0,001	0,284	młodszy
człowiekiem bez przyszłości	4	1	3	9	8	p<0,001	0,139	starszy

Zmiany kulturowej spowodowanej wymianą starszych pokoleń przez młodsze także nie należy się spodziewać w wyniku odmiennego wskazywania utożsamień przez związek z wydarzeniami historycznymi. W tabeli 5 pokazano powszechność kilku takich utożsamień. W przypadku każdego wiemy, że za kilkanaście lat nie będą już używane do konstruowania obrazu siebie. Przedstawiciele *Pokolenia Z* i większość Millennialów tworzą koncepcje siebie przez związek z przeszłymi wydarzeniami pod wpływem opowieści, a nie własnych doświadczeń. Czas sprawi, że będą to coraz bardziej wyblakłe odniesienia i coraz mniej powszechne utożsamienia.

Tabela 5. Procenty osób wskazujących utożsamienia przez odniesienie do przeszłego wydarzenia historycznego w kolejnych pokoleniach. W wierszu pod nazwą pokolenia wypisano przedział lat urodzenia

JESTEM w %	Poko- lenie Z	Mille- nialsi	Poko- lenie X	Boo- mersi	Mil- czące poko- lenie	Istotność staty- styczna związku z pokole- niem	Kore- lacja: V Cra- mera	Czę- ściej wska- zywali iden- tyfika- cję:
	1997 +	1981– 1996	1965– 1980	1946– 1964	1928– 1945			
człowiekiem Polski Ludowej	4	4	12	25	18	$p < 0,001$	0,231	starsi
człowiekiem Solidarności	9	9	8	16	30	$p < 0,001$	0,175	starsi
ofiarą prze- mian doko- nywanych po 1989 roku	1	4	6	11	7	$p < 0,001$	0,124	starsi
człowiekiem, który odniósł korzyści dzięki przemianom po 1989 roku	5	8	9	13	12	zależność nieistotna	0,077	

Nie będzie zmiany kulturowej powodowanej zastępowaniem starych pokoleń przez młodsze w wyniku upowszechniania się utożsamień wskazujących na wypełnianie ról społecznych. Żyjący dzisiaj robotnicy zostaną zastąpieni przyszłymi robotnikami, dzisiejsze matki i ojcowie nowymi matkami i ojcami, a w miejsce dzisiejszych bezrobotnych w przyszłości pojawią się inni bezrobotni.

Tabela 6. Procenty osób wskazujących utożsamienia przez odniesienie do miejsca w społecznym podziale pracy w kolejnych pokoleniach. W wierszu pod nazwą pokolenia wypisano przedział lat urodzenia

JESTEM w %	Poko- lenie Z	Mille- nialsi	Poko- lenie X	Boo- mersi	Mil- czące poko- lenie	Istotność staty- styczna związku z pokole- niem	Kore- lacja: V Cra- mera	Czę- ściej wska- zywali iden- tyfika- cję:
	1997 +	1981– 1996	1965– 1980	1946– 1964	1928– 1945			
osobą wykonującą zawód	21	42	36	13	1	$p < 0,001$	0,323	młodzi
pracownikiem przedsiębior- stwa, zakładu, instytucji	15	29	28	6	2	$p < 0,001$	0,296	młodzi
bezrobotnym	17	10	6	2	0	$p < 0,001$	0,203	młodzi
robotnikiem	7	22	18	11	5	$p < 0,001$	0,155	?
rolnikiem	4	10	18	12	5	$p < 0,001$	0,125	?
matką ojcem	13	57	67	78	69	$p < 0,001$	0,337	starsi
żoną mężem	12	51	62	61	30	$p < 0,001$	0,281	starsi

Zmiany tradycji kulturowej polskiego społeczeństwa przez wymianę starszych pokoleń na nowe należy się spodziewać, gdyby utrzymała się lub pogłębiła obserwowana w 2022 roku prawidłowość wiążąca utożsamienia ze względu na religię i przynależność wyznaniową z wiekiem mieszkańców Polski. Gdyby skłonność przedstawicieli Pokolenia Z do konstruowania jaźni przy pomocy utożsamień religijno-wyznaniowych utrzymała się lub pogłębiła w pokoleniu ich następców, wówczas społeczeństwo zyskałoby profil rzeczywiście odmienny od dzisiejszego. Z biegiem lat religijne utożsamienia przestałyby być powszechne. W tabeli 7 pokazano w podziale pokoleniowym zależności analogiczne do przedstawionych na rycinie 1.

Tabela 7. Procenty osób wskazujących utożsamienia religijno-wyznaniowe w kolejnych pokoleniach. W wierszu pod nazwą pokolenia wypisano przedział lat urodzenia

JESTEM w %	Poko- lenie Z	Millen- niali	Poko- lenie X	Boo- mersi	Mil- czące poko- lenie	Istotność staty- styczna związku z pokole- niem	Kore- lacja: V Cra- mera	Czę- ściej wska- zywali iden- tyfika- cję:
	1997 +	1981– 1996	1965– 1980	1946– 1964	1928– 1945			
osobą wierzącą	55	63	65	73	81	$p < 0,001$	0,140	starsi
osobą przywiązaną do wartości katolickich	20	34	39	51	47	$p < 0,001$	0,184	starsi
osobą związaną z Kościołem	21	24	28	39	47	$p < 0,001$	0,164	starsi
przedstawi- cielem pokolenia Jana Pawła II	16	34	39	41	42	$p < 0,001$	0,130	starsi
osobą niewierzącą	13	5	4	5	5	$p < 0,029$	0,096	młodszy
osobą krytyczną wobec Kościoła	16	19	17	13	11	zależność nieistotna	0,074	

Nie ma zgodnej odpowiedzi, jakie są przyczyny tego, że Pokolenie Z tak bardzo odbiega od starszych roczników ze względu na deklaracje religijności. Publicystyczne, a nie socjologiczne wyjaśnienia wskazują na takie istotne w Polsce czynniki, jak polityczne zaangażowanie Kościoła katolickiego i biskupów, jak udział młodych osób w protestach przeciwko ograniczeniu dostępności aborcji, jak pedofilskie skandale w instytucjonalnym Kościele i ataki prominentnych biskupów na osoby o orientacji homoseksualnej. Te niezadowolające wyjaśnienia zestawiają domniemane przyczyny i skutek tylko na zasadzie czasowej bliskości zdarzeń, więc przypominają wyjaśnienie np. wschodu słońca wskazaniem, że przedtem była noc. Polityczne zaangażowanie biskupów nie przeszkadzało rodakom w latach osiemdziesiątych, a teraz przeszkadza członkom Pokolenia Z. Dlaczego? Stopniowe odchodzenie młodych od religii zaobserwowano wkrótce po śmierci Jana Pawła II; zjawisko nasiliło się około 2016–2017 roku, czyli zanim była okazja do zademonstrowania akceptacji aborcji jesienią 2020 roku, oraz wcześniej niż zaczęto szeroko omawiać skalę seksualnych nadużyć popełnianych przez duchownych. Nie pomagają w znalezieniu odpowiedzi sami Millennialsi i przedstawiciele Pokolenia Z. Ci ostatni zostali zapytani przez socjologów, dlaczego odchodzą od wiary.

W 2023 roku powstał raport pt. „Dlaczego odchodzą z Kościoła?” z badania, w którym respondentami były osoby wieku 20–30 lat, obu płci, dowolnego miejsca zamieszkania, pochodzenia, profesji i statusu ekonomicznego, które zadeklarowały, że już nie uczestniczą w praktykach religijnych, chociaż uczestniczyły w przeszłości³⁵. Młodzi ludzie opowiadając historie swojego odsunięcia od wspólnoty Kościoła, nie umieszczali przyczyn w wydarzeniach polskiej sfery publicznej, tylko omawiali swoje osobiste przeżycia związane z przekraczaniem progu dorosłości. Rozmowy dały lepszy wgląd niż kwestionariuszowe odpowiedzi na podobne pytanie; w odpowiedziach pojawiło się stwierdzenie, że religia powoduje „zahamowanie psychoseksualnego rozwoju”, Kościół zakazuje antykoncepcji, przymusza do krępującego sakramentu spowiedzi, nieumiejętnie katechizuje na szkolnych lekcjach religii, rodzice zaś wywierają presję, ograniczając wolność potomków. Przyczyną o charakterze publicznym było wskazanie na ‘ziemskie grzechy Kościoła’ – te przeszłe i dzisiejsze. Młodzi ludzie racjonalizują i tłumaczą swoje odchodzenie od wiary i Kościoła, wskazując trzech winnych:

1. rodziny, które nie potrafiły przytrzymać wychowanków przy wierze. Katolicycy rodzice wywierali presję na przejęcie wiary, ale religia to dziedzina, gdzie można rodzicom pokazać – jestem dorosły/dorosła, w rezultacie nawet religijne rodziny nie wychowują religijnego potomstwa.
2. księży i zakonnice nie byli atrakcyjni jako świadkowie wiary i nie potrafili znaleźć klucza do krytycznych młodzieńczych serc. W wywiadach przywoływano humorystyczne sytuacje z niezdarnych prób katechizowania młodzieży.
3. w wywiadach młodych rozmówców z młodymi wysłannikami Uniwersytetu okazało się, że to hormony są ‘odpowiedzialne’ za odchodzenie od praktykowania wiary. Kościół wbrew naturze zabrania seksu, więc im dalej młodzi są od Kościoła tym są bliżej siebie.

W zasadzie nie pojawiało się przywoływanie autorytetu nauki stojącej w opozycji do religii, ani nie było konfliktu politycznego, czyli opowieści, że Kościół angażuje się w politykę lub uprawia politykę³⁶. Za wyjątkiem demobilizujących szkolnych lekcji religii, wszystkie zapisane powody, oraz wiele jeszcze innych, mogły odpychać od wiary we wcześniejszych dekadach, więc nie stanowią dobrego wyjaśnienia współczesnej zmiany postaw wobec religii w zbiorowości Pokolenia Z. Osobiste powody odejścia od wiary, a nie przyczyny w postaci wydarzeń sfery publicznej swoistych dla Polski ujawnia badanie CBOS z serii Młodzi z 2021 roku³⁷. Kategorie kodowania odpowiedzi na otwarte pytanie „Jeśli wcześniej brała(a)ś udział w praktykach religijnych, a obecnie tego nie robisz – dlaczego zrezygnowała(a)ś” (2021; N=552) dobrze pokazują, na czym polega kłopot uczniów ostatnich klas

³⁵ Wywiady przeprowadziła grupa studentów Wydziału Socjologii Uniwersytetu Warszawskiego, uczestników seminarium prof. Mirosławy Grabowskiej, która także kierowała badaniem.

³⁶ M. Grabowska (2022), *Młodzi idą...*

³⁷ R. Boguszewski (2021).

szkół ponadpodstawowych z religią i Kościołem. Najpowszechniej udzielane odpowiedzi zaklasyfikowano do ogólnej kategorii ‘negatywny stosunek do Kościoła i religijności instytucjonalnej’. Takich wyjaśnień udzieliło 40% uczniów, którzy zarzucili praktyki religijne.

Na sumę 40% złożyły się odpowiedzi zakodowane jako – ogólnie ‘krytycyzm wobec Kościoła i jego nauczania, zniechęcenie do Kościoła’ – 22%, ‘dostrzeganie patologii w Kościele, brak zaufania do duchownych, krytykowanie konkretnych zjawisk i zachowań (np. pedofilii)’ – ogółem 6%, ‘zniechęcenie wskutek zachowania konkretnych księży lub katechetów – na podstawie osobistych doświadczeń’ – 4%, ‘postrzeganie Kościoła jako wykluczającego, nietolerancyjnego, narzucającego swoją naukę i poglądy’ – 4%, ‘krytyka powiązań Kościoła z polityką, politykami, rządzącymi’ – 4% i inne podobne, rzadko pojawiające się odpowiedzi. Uwagę zwraca, ze względu na powszechność, druga kategoria odpowiedzi, wskazana przez co trzeciego zniechęconego do religii respondenta, mianowicie – brak wiary. Tutaj kodowano takie wypowiedzi: „Jestem ateistą, agnostykiem, nie wierzę” – 18% i „Utraciłem(a) wiarę, zwątpiłem(a) w Boga, zacząłem myśleć racjonalnie, samodzielnie, zmieniły się moje poglądy” – 14%. Dla zrozumienia zjawiska znacząca jest, ze względu na powszechność, także trzecia kategoria uzasadnień – ‘brak potrzeby, czasu i chęci’ wskazana przez 27% respondentów, którzy zrezygnowali z religijnych praktyk³⁸.

Badacz zjawiska powinien wiedzieć, dlaczego podobnych wyjaśnień podobnie powszechnie nie udzielali Boomersi, ani członkowie Pokolenia X, ani nawet najstarsi Millenialsi, natomiast tak chętnie takich odpowiedzi udzielają najmłodszy Millenialsi i członkowie Pokolenia Z. Co ma Pokolenie Z, a czego nie miały starsze roczniki, albo może: co miały starsze roczniki, czego już nie mają młodzi ludzie z Pokolenia Z? Analizy danych z badań World Value Study i European Value Study pokazały powiązanie zmian w sferze kultury (wartości wyznawanych przez ludzi) ze zmianami w sferze ekonomicznej i społecznej, tj. z przejściem od gospodarki opartej na rolnictwie do społeczeństw przemysłowych, a później do społeczeństw, w których usługi stają się dominującym sektorem gospodarowania i w których wpływ przekonań religijnych na wybory w sferze publicznej stopniowo znika. Jeśli, jak twierdzą Pippa Norris i Ronald Inglehart, zmiany te mają charakter uniwersalny³⁹, to dlaczego religijność polskiego społeczeństwa długo nie słabła tak, jak przewidywała teoria modernizacji Ingleharta. Odpowiedź na to pytanie ma ciągle status hipotezy i wymaga dalszych studiów. Badanie wspomniane we wstępie niniejszego opracowania, tj. w serii pomiarów zrealizowanych w 2024 roku i dotyczących

³⁸ W tej kategorii kodowej znalazły się następujące typy wypowiedzi: Brak potrzeby i przekonania do praktyk (nie są potrzebne w życiu, udział w praktykach nic nie wnosi, strata czasu) 13%, brak czasu 6%, brak chęci, lenistwo 6%, znudzenie udziałem w praktykach (nie są ciekawe, źle się czuję w kościele) 4%.

³⁹ Zob. P. Norris, R. Inglehart (2009).

obecnego rozumienia polskości⁴⁰, i szczególnie pogłębione wywiady z dzisiejszymi twórcami kultury dają podstawy, by powiedzieć, że tym, czego nie mają członkowie Pokolenia Z, a co mieli Boomersi, członkowie Pokolenia X i najstarsi Millenialsi, jest doznanie poruszającego przeżycia, którego starszym rocznikom dostarczyła Polska Ludowa, pontyfikat Jana Pawła II, oraz NSZZ Solidarność w heroicznej dekadzie lat 80. ubiegłego stulecia. Wobec segmentu polskiego społeczeństwa, który nie miał tego przeżycia z powodu późnej daty urodzenia, można stosować te same wyjaśnienia zjawiska odchodzenia od religii, jak te, stosowane wobec tzw. rozwiniętych i sytych społeczeństw dzisiejszego Zachodu. W przypadku polskich członków Pokolenia Z można rozważać trzy mechanizmy wymieniane przez amerykańskiego socjologa Christiana Smitha, który próbuje zrozumieć przemiany religijnego pejzażu swojego społeczeństwa. Smith uważa, że ludzie odchodzą teraz od religii, ponieważ albo:

1. osłabła wewnętrzna pewność dotycząca przesłania religii; obserwujemy nagły upadek zaufania do religijnych idei uzasadniających religijne praktyki, co wpływa na ich poziom;
albo
2. ludzie czują się mniej podatni na życiowe nieszczęścia i kryzysy, więc mniej potrzebują błogosławieństw oferowanych przez nadludzkie moce;
albo
3. pojawiły się środki nowe i inne niż pomoc nadludzkich mocy w radzeniu sobie z życiowymi nieszczęściami, nawet jeśli zagrożenia kryzysem, podatność na straty i nadzieje na błogosławieństwa nadal są odczuwane równie intensywnie, jak wcześniej⁴¹.

Zagadnienie sekularyzacji współczesnych społeczeństw leży poza obszarem zainteresowań niniejszego opracowania, chociaż do bogatej literatury z dziedziny socjologii religii należy sięgnąć, aby zrozumieć religijne wybory członków polskiego Pokolenia Z⁴². Religijność starszych roczników jest dla tych globalnych wyjaśnień niezrozumiałą anomalią.

Obok pytań o przyczyny sekularyzacji najmłodszego pokolenia pojawia się pytanie, czy tylko religia daje obraz odmienności roczników urodzonych po 1997 roku. Dotychczasowe splątanie tożsamości *Polaka* i *katolika* kieruje uwagę obserwatorów na stosunek najmłodszych pokoleń wobec narodu i państwa⁴³. Atrakcyjność utożsamień religijnych zależy od wieku osób ujawniających koncepcje

⁴⁰ Badanie: „Polskość – dziesięć wieków definiowania narodu” realizowane przez Instytut Myśli Politycznej Gabriela Narutowicza w ramach grantu finansowanego ze środków MEiN w ramach programu pod nazwą „Nauka dla Społeczeństwa II”.

⁴¹ Zob. C. Smith (2017).

⁴² W tekście przywołano sposób myślenia o sekularyzacji zaproponowany przez Christiana Smitha. Podobne walory poznawcze mają hipotezy badaczy Jörga Stolza albo Ryana P. Burge, dotyczące czynników napędzających sekularyzację. Zob. J. Stolz (2020), s. 282–308, oraz R. Burge (2021).

⁴³ Zob. K. Koseła (2003).

siebie. Czy tak samo jest z atrakcyjnością utożsamień narodowych i obywatelskich? Utożsamienia ze względu na obywatelstwo i przynależność narodową były od pierwszej fali badań w 1998 roku najchętniej wykorzystywanym elementem konstrukcyjnym jaźni. W tabeli 8 należy szukać odpowiedzi na pytanie, czy splątanie identyfikacji religijnych i narodowo-obywatelskich będzie łącznie przyczyniać się do zmiany społeczeństwa Polski przez prosty mechanizm odchodzenia starszych i przychodzenia w ich miejsce nowych pokoleń. Okazuje się, że wymiana pokoleń nie prowadzi do zagrożenia przywiązania naszych rodaków do polskości.

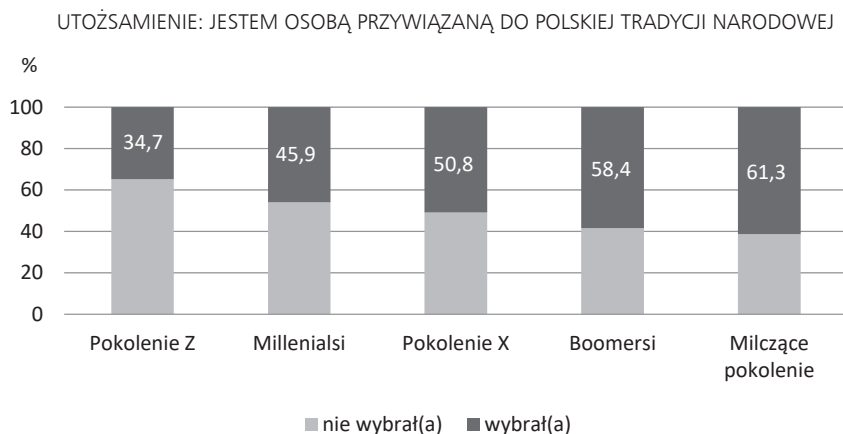
Tabela 8. Procenty osób wskazujących utożsamienia narodowo-obywatelskie w kolejnych pokoleniach. W wierszu pod nazwą pokolenia wypisano przedział lat urodzenia

JESTEM w %	Poko- lenie Z	Mille- nialsi	Poko- lenie X	Bo- omer- si	Mil- czące poko- lenie	Istotność statystycz- na związku z pokole- niem	Kore- lacja: V Cra- mera	Czę- ściej wska- zywali iden- tyfika- cję:
	1997 +	1981– 1996	1965– 1980	1946– 1964	1928– 1945			
Polakiem	85	87	85	89	90	zależność nieistotna	0,052	
obywatelem Polski	84	77	80	78	80	zależność nieistotna	0,041	
osobą przywiązaną do polskiej tradycji narodowej	35	46	51	58	61	$p < 0,001$	0,141	starsi
obywatelem kraju ważnego w świecie	29	31	33	41	42	zależność nieistotna	0,083	
obywatelem kraju bez znaczenia w świecie	15	13	11	10	7	zależność nieistotna	0,058	
spadkobiercą dawnej Rzecz- pospolitej	7	6	5	12	18	$p < 0,001$	0,135	starsi
narodowcem	12	11	7	8	5	zależność nieistotna	0,066	

Związek jedynie dwóch narodowo-obywatelskich utożsamień z wiekiem okazał się w miarę zauważalny i istotny. Tylko w przypadku dwóch na siedem określić można twierdząc, że powszechność ich wskazywania zależy od przynależności do młodszego lub starszego pokolenia. Przedstawiciele starszych pokoleń chętniej

w swoich koncepcjach siebie umieszczali przywiązanie do *polskiej tradycji narodowej*; treści narodowej tradycji są ważniejsze dla ludzi starszych niż młodszych. Jeżeli młodzi obecnie ludzie starzejąc się, zaczną doceniać narodowe elementy kultury, wówczas zmiana pokoleń nie doprowadzi do erozji szacunku dla narodowych tradycji. Podobnie starsi ludzie nieco chętniej w koncepcjach siebie widzą, że są *dziedzicami dawnej Rzeczypospolitej*. W starszych grupach wiekowych bardziej powszechna jest wiedza o tym, czym była dawna Rzeczpospolita. Jeśli członkowie Pokolenia Z, starzejąc się, pogłębią szacunek dla tego dziedzictwa, zastępowalność pokoleń nie zmieni istniejącego dzisiaj wyrazistego narodowo-obywatelskiego profilu polskiego społeczeństwa. Większe rozsmakowanie się we wspomnieniach świetności pierwszej Rzeczypospolitej wraz z posuwaniem się osób w latach można przyrównać do nawracania się w obliczu zbliżającej śmierci. Takiego dojrzewania nie da się wykluczyć, ale czy go oczekiwać? Docenienie smaku narodowych tradycji i wspomnienia państwa zniszczonego w XVIII wieku może w niespokojnych czasach udzielić się także młodszym rocznikom społeczności powszechnie deklarującej, że „ważne jest dla mnie, że *jestem Polakiem/Polką*”.

Zestawienie zależności pokazanych w tabelach 7 i 8 przekonuje, że inne są związki wieku osób z ich gotowością wskazywania utożsamień narodowo-obywatelskich i religijno-wyznaniowych w zadaniu konstrukcji koncepcji siebie. Elementy narodowo-obywatelskie są nie tylko najpowszechniej wskazywane przez dorosłych mieszkańców kraju, ale jeszcze z dwoma wyjątkami są podobnie powszechne w każdym z aktywnych pokoleń. Tymczasem wszystkie utożsamienia religijno-wyznaniowe są zdecydowanie powszechniej wskazywane przez członków starszych niż młodych pokoleń. Jeśli w ślady Pokolenia Z pójda jeszcze młodsze kohorty, to powszechność religijnych utożsamień będzie malała – chyba

Rycina 2. Procenty osób wskazujących: moją ważną cechą jest, że jestem *osobą przywiązaną do polskiej tradycji narodowej* w kolejnych pokoleniach. Pomiar z 2022 roku

ze nastąpi zwrot w postaci powszechnego religijnego ożywienia na wzór przebudzeń amerykańskich⁴⁴.

Badania narzędziem skłaniającym do ujawniania autoidentyfikacji (*I-sort*) potwierdziły wiedzę z innych, mniej złożonych kwestionariuszowych pomiarów. Członkowie Pokolenia Z oraz najmłodszy Millenials różnią się ze względu na religijność od starszych polskich pokoleń. Natomiast wiele zaskakujących i zagadek dostarcza zawartość tabeli 9, prezentująca związki pokoleniowej przynależności z gotowością wskazywania innych, m.in. politycznych i zawodowych *utożsamień* z. Kruszy się wiele stereotypów, np. stereotyp wiążący młodość z afirmacją Europy, z gloryfikacją demokracji i niechęcią do faszyzmu. Statystyczne związki powszechności utożsamień i wieku respondentów są tak słabe, że nie warto trudzić się wymyślaniem hipotez. Wiek osób najczęściej pozostaje cechą nieznaczącą dla utożsamień.

Tabela 9. Procenty osób wskazujących utożsamienia różnych typów w kolejnych pokoleniach. W wierszu pod nazwą pokolenia wypisano przedział lat urodzenia

JESTEM w %	Poko- lenie Z	Mille- nials	Poko- lenie X	Boo- mersi	Mil- czące poko- lenie	Istotność staty- styczna związku z pokole- niem	Kore- lacja: V Cra- mera	Czę- ściej wska- zywali iden- tyfika- cję:
	1997 +	1981– 1996	1965– 1980	1946– 1964	1928– 1945			
Utożsamienia ze względu na miejsce osoby na scenie politycznej								
zwolennikiem polityka lub partii	9	5	5	13	18	p<0,001	0,154	starsi
zwolennikiem rządów silnej ręki	4	14	9	17	13	p<0,002	0,12	starsi
zwolennikiem demokracji	40	50	53	57	50	p<0,05	0,048	starsi
Europejczy- kiem	61	62	55	56	46	zależność nieistotna	0,078	
przeciwnikiem <i>Dobrej Zmiany</i>	5	16	13	13	12	zależność nieistotna	0,071	
antykomu- nistą	23	15	17	20	18	zależność nieistotna	0,058	
antyfaszystą	16	15	15	14	18	zależność nieistotna	0,031	

⁴⁴ Zob. R. Fogel (2014).

Tabela 9. cd.

JESTEM w %	Poko- lenie Z	Mille- niali	Poko- lenie X	Boo- mersi	Mil- czące poko- lenie	Istotność staty- styczna związku z pokole- niem	Kore- lacja: V Cra- mera	Czę- ściej wska- zywali iden- tyfika- cje:
	1997 +	1981– 1996	1965– 1980	1946– 1964	1928– 1945			
Utożsamienia ze względu na miejsce osoby w społecznym podziale pracy								
prywatnym przedsiębiorcą	4	9	7	6	0	p<0,05	0,093	?
inteligentem	39	26	27	26	25	zależność nieistotna	0,083	
Utożsamienia ze względu na projekty, jakie ma osoba dla siebie								
osobą, która cierpliwie znosi przeciwności losu	40	40	49	47	43	zależność nieistotna	0,071	
kowalem swojego losu	59	61	58	61	48	zależność nieistotna	0,068	
typowym człowiekiem	52	46	54	56	42	p<0,05	0,041	?
Utożsamienia ze względu na cechy fizyczne oraz demograficzne charakterystyki osoby								
mężczyzną / kobietą	84	79	80	75	66	p<0,02	0,101	młodzi
osobą niezamożną	29	28	27	35	36	zależność nieistotna	0,083	
zamożną osobą	7	5	3	3	2	zależność nieistotna	0,066	
mieszkańcem regionu / miasta / miejscowości	59	61	61	62	67	zależność nieistotna	0,034	
członkiem towarzystw, stowarzyszeń	8	7	6	6	8	zależność nieistotna	0,028	

W 2022 roku jedynie cztery utożsamienia były istotnie związane z wiekiem. Te deklaracje polityczne, które okazały się być nieco bardziej powszechne w starszych pokoleniach oraz większa u młodych świadomość posiadania płci (ważne jest, że *jestem kobietą/mężczyzną*) nie stają wbrew oczekiwaniom, więc nie burzą potocznych przekonań na temat młodzieży. Dla wiedzy wychowawców znacznie bardziej intrygujące są braki związków wieku i utożsamień. Z gąszczu procentów i korelacji wyłania się jedna ważna prawidłowość: wiek osób powiązany jest pozytywną korelacją z utożsamieniami religijno-wyznaniowymi – gdy rośnie jedna cecha, rośnie także druga cecha.

Klucz do zrozumienia dzisiejszej młodzieży w rękach socjologów religii?! Jeżeli nie ulegną zmianie warunki funkcjonowania polskiego społeczeństwa, ciągłość tradycji kulturowej może zostać zerwana w procesie wymiany pokoleń jedynie za sprawą utożsamień religijno-wyznaniowych. Analogicznego potencjału nie mają utożsamienia narodowo-obywatelskie.

■ ZAKOŃCZENIE

W niniejszym opracowaniu przedstawiono zasady badania utożsamień z użyciem szczególnego narzędzia (procedury *I-sort*) oraz mały fragment rezultatów, tj. związek wieku respondentów ze sposobem prezentowania koncepcji siebie. Autorowi zależało na pokazaniu wyników zastosowania szczególnej metody w badaniu rozciągniętym na całe ćwierćwiecze. Przynależność pokoleniowa nie była szczególnie interesującą zmienną wyjaśniającą identyfikację. W świetle wyników badania młodzi Polacy znacząco różnią się od swoich starszych rodaków jedynie ze względu na postawy wobec religii i wyznania. Metodologiczne ustalenia na temat wrażliwości badawczego narzędzia na cechy publicznej debaty albo analiza tzw. utożsamień węglowych, tj. najbardziej doniosłych w obrazie siebie prowadzą do bardziej odkrywczych twierdzeń o polskim społeczeństwie. Nastolatki i młodzi dorośli przyciągają uwagę wtedy, gdy obserwując społeczeństwo, staramy się przewidywać, jaki będzie kierunek jego ewolucji.

Uczestnicy badania z 2024 roku, studium przywołanego na samym początku niniejszego opracowania, zauważali szczególną cechę Pokolenia Z i wielu Millenialsów. Młody dyskutant z Warszawy, uczestnik grupowego wywiadu nt. kondycji polskości, tak odpowiedział na pytanie moderatora: Moderator – „Co jeszcze jest charakterystyczne dla dzisiejszej Polski?”. Rozmówca 2 – „Ta świeckość. My odeszliśmy bardzo od Kościoła i im młodsze pokolenie tym bardziej”. Zaawansowany w latach dyskutant w innej grupie zauważył: „Ten kraj będzie bardziej otwarty z biegiem lat. Młode pokolenia wkroczą, więc będą bardziej otwarci na ludzi, na Europę. Nie będzie zacofania takiego”⁴⁵. Dostyc podobne ustalenia przedstawiono powyżej, chociaż przewidywania muszą być ostrożniejsze. Wychowawcy zastanawiają się, czy wraz z osiągnięciem dorosłości przez Pokolenie Z na publicznej scenie pojawiło się nowe plemię Polaków. Krokiem prowadzącym do zrozumienia sytuacji jest wskazanie okoliczności, których w młodym wieku nie doświadczyły obecne starsze generacje. Nie będzie wyjaśnieniem młodzieńcze pobudzenie hormonów, ponieważ przez tę przygodę przechodziły wszystkie wcześniejsze pokolenia, natomiast rozważać trzeba zmianę pozycji młodych ludzi na rynkach mieszkaniowym, rynku pracy i matrymonialnym. Przede wszystkim jednak zmiana technologiczna – rodzice i dziadkowie obecnych ‘młodych dorosłych’ nie mieli pięciu ekranów,

⁴⁵ Informacje o tym badaniu zob. w przypisie 3.

które koniecznie trzeba śledzić tracąc bliskość kontaktów z rówieśnikami. Przedstawiciele wcześniejszych generacji nie byli poddani procesowi edukacji, który odbiera młodym czas wolny. W opisanych powyżej zagregowanych koncepcjach siebie młodych osób widzimy skutki przemian społeczeństwa; skutki, których nie potrafimy jeszcze połączyć z przyczynami ani rzetelnie ocenić.

■ ANEKS

Zmiana powszechności grup utożsamień w kolejnych pomiarach *I-sort*

$48 \times 7 = 336$ – tyle komórek powinna mieć macierz pokazująca wszystkie procenty z siedmiu pomiarów. W istocie było 229 liczb, ponieważ nie wszystkie 48 określeń pojawiło się już w 1998 roku. 229 to i tak zbyt dużo dla zdolności percepcyjnych – trudno jest czytelnikowi ogarnąć rzeczy istotne, najważniejsze. Potrzebny był indeks zbiorczy dający obraz uproszczony, ale niepozbawiony najważniejszych informacji, np. o kierunku zmian w czasie, aby prześlizgiwanie po drobiazgach nie przeszkadzało dostrzeżeniu zmian kompozycji.

Warto zobaczyć, jak zmieniała się gotowość do wskazywania utożsamień sześciu kategorii.

Sposób obliczania miar z tabeli 10, tj. gotowość w danym roku do wybierania utożsamień z danej kategorii dziedzinowej, np. utożsamień ze względu na obywatelstwo i przynależność narodową, można zilustrować przykładem z najnowszego badania (2022/2023) i te same kategorie utożsamień. Zestaw narodowo-obywatelskich określeń powtarzających się od 1998 roku był następujący: *moją ważną cechą jest, że jestem: Polakiem, obywatelem Polski, Słowianinem, osobą przywiązaną do polskiej tradycji narodowej, obywatelem kraju ważnego w świecie, obywatelem kraju bez znaczenia w świecie*⁴⁶. W tabeli 10 znajdują się informacje o tym, ile narodowo-obywatelskich utożsamień wskazali respondenci w grudniu i styczniu 2022/2023 roku.

⁴⁶ Uwzględnienie jedynie określeń powtarzających się w badaniu od 1998 roku wymuszone jest względem na porównywalność wyników w czasie. Dodawane później określenia nie były liczne; 10 na 48. Były dodawane, aby respondenci mogli bardziej dokładnie powiedzieć – kim są w czasach, które niosły nowe doświadczenia.

Tabela 10. Utożsamienia narodowo-obywatelskie w 2022/2023

Liczba wybranych utożsamień narodowo-obywatelskich z zestawu 6 utożsamień powtarzających się od 1998 do 2022/2023 roku	Liczba respondentów, którzy dokonali tylu wyborów	% respondentów, którzy dokonali tylu wyborów
ani jedno – 0	50	4,3
jedno	145	12,4
dwa	257	22,0
trzy	290	24,9
cztery	219	18,8
pięć	194	16,6
wszystkie 6	12	1,0
Ogółem N=	1167	100,0

W najnowszej fali badania (2022/2023) z sześciu powtarzających się utożsamień narodowo-obywatelskich respondenci wybrali średnio 2,954 określenia; czyli mogąc wybierać spośród sześciu, mając możliwości wskazania nawet sześciu utożsamień narodowo-obywatelskich, wykorzystali 49,2% tych możliwości $(100 \times 2,954) / 6$. Narodowo-obywatelskie utożsamienia były tak pociągającą kategorią określić siebie, że 12 osób wskazało, że ich ważną cechą jest jednocześnie, iż są obywatelami kraju ważnego w świecie i kraju bez znaczenia w świecie⁴⁷. Analogiczne odsetki pokazujące w każdym pomiarze gotowość wskazywania utożsamień tworzących wszystkie pozostałe pięć kategorii utożsamień tworzą macierz o wymiarach 6x7 – odsetki w tabeli 11. Liczby zestawione w wierszach tabeli 11 pokazują, jak zmieniała się gotowość korzystania z możliwości dawanych przez każdą kategorię utożsamień. Spojrzenie na te procenty prowadzi do wniosku o stosunkowo dużej stabilności tych dyspozycji oraz o zmianach atrakcyjności całych kategorii utożsamień. Te zmiany wyraźnie widać w tabeli 12, gdzie zamiast odsetek wskazujących atrakcyjność kategorii w kolejnych pomiarach pokazano rangi opisujące porządek w roku realizacji badania. Było sześć kategorii utożsamień, zatem przedstawiono rangi od 1 do 6, obraz tego, jaka była względna atrakcyjność utożsamień sześciu kategorii w roku danego badania.

⁴⁷ Jest to świadectwo niezrozumienia słów „ważny w świecie” oraz „bez znaczenia w świecie”.

Tabela 11. W każdej z sześciu kategorii utożsamień w kolejnych falach badania respondenci wybrali średnio taki oto odsetek określeń danej kategorii:

Kategoria utożsamień ↓	1998	2002	2006	2010	2014	2018	2022
utożsamienia ze względu na obywatelstwo i przynależność narodową	53,0	45,6	50,1	40,1	43,8	49,2	49,2
utożsamienia ze względu na religię i przynależność wyznaniową	48,6	42,5	46,2	35,9	36,8	40,0	38,9
utożsamienia ze względu na cechy fizyczne oraz demograficzne charakterystyki osoby	45,2	40,0	42,5	36,7	37,9	39,0	39,0
utożsamienia ze względu na projekty, jakie osoba ma dla siebie	45,5	36,0	41,0	32,3	33,1	39,4	37,4
utożsamienia ze względu na miejsce osoby na scenie politycznej	31,4	23,6	26,6	20,5	22,8	26,0	25,9
utożsamienia ze względu na miejsce osoby w społecznym podziale pracy	21,2	18,0	17,2	15,8	16,2	18,0	16,1

Widać przede wszystkim, że od pierwszego do ostatniego, najnowszego pomiaru najmniej powszechnie wskazywanymi były utożsamienia ze względu na miejsce osoby w społecznym podziale pracy. Niezmiennie nieco bardziej powszechne było wskazywanie utożsamień ze względu na miejsce osoby na scenie politycznej. Warto zwrócić uwagę, jakie utożsamienia w największym stopniu straciły na znaczenia w autoopisach. Znaczącą zmianę widać w wierszu pokazującym powszechność wskazywania utożsamień religijno-wyznaniowych. Jeszcze w pomiarze z 2006 roku ze względu na powszechność niewiele ustępowały najchętniej wskazywanym utożsamieniom narodowo-obywatelskim. W dwóch kolejnych pomiarach widać znaczący spadek atrakcyjności tych utożsamień oraz późniejszy wzrost do poziomu 40% i 39%.

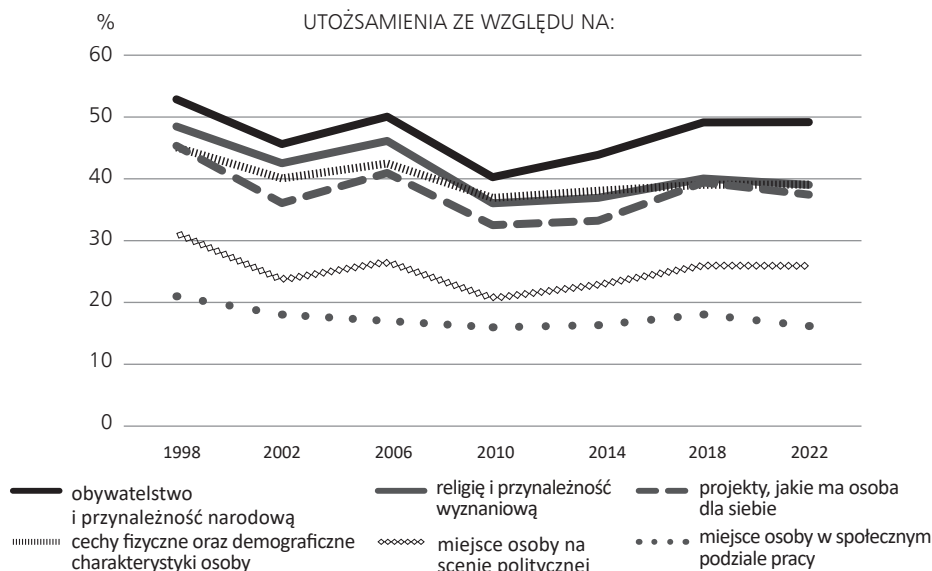
Widoczną cechą powszechności utożsamień naszych rodaków jest czasowa stabilność. Wyraźniej widać tę cechę, gdy w miejscu odsetek postawimy rangi kategorii w porządku utworzonym ze względu na powszechność wskazywania utożsamień danej kategorii. Przez ćwierć wieku porządki te nie uległy dużym zmianom. Paradoksalnie, największe ruchy w dół i w górę widać w kategorii utożsamień z natury stabilnych, tj. w grupie określeń siebie ze względu na mało zmienne cechy fizyczne oraz demograficzne.

Tabela 12. Rangi grup utożsamień ze względu na ich uśrednioną powszechność od 1998 do 2022/2023 roku

	1998	2002	2006	2010	2014	2018	2022
utożsamienia ze względu na obywatelstwo i przynależność narodową	1	1	1	1	1	1	1
utożsamienia ze względu na religię i przynależność wyznaniową	2	2	2	3	3	2	3
utożsamienia ze względu na cechy fizyczne oraz demograficzne charakterystyki osoby	4	3	3	2	2	4	2
utożsamienia ze względu na projekty, jakie ma osoba dla siebie	3	4	4	4	4	3	4
utożsamienia ze względu na miejsce osoby na scenie politycznej	5	5	5	5	5	5	5
utożsamienia ze względu na miejsce osoby w społecznym podziale pracy	6	6	6	6	6	6	6

Dorośli mieszkańcy Polski najchętniej sięgali po utożsamienia z kategorii narodowo-obywatelskich, najmniej chętnie wybierali dla siebie określenia z kategorii utożsamień ze względu na miejsce osoby w społecznym podziale pracy oraz z kategorii utożsamień ze względu na miejsce osoby na scenie politycznej. Wniosek z tego, że sprawy ważne dla naszych rodaków rozgrywają się poza sferą aktywności zawodowej. Prawdziwe życie toczy się nie w miejscu zawodowej aktywności, lecz gdzie indziej. Miejsce w społecznym podziale pracy od pierwszego pomiaru z 1998 roku nie wydawało się rodakom szczególnie ważnym odniesieniem w prezentowaniu koncepcji siebie. Niewiele chętniej były wskazywane utożsamienia ze względu na miejsce osoby na scenie politycznej, hałaśliwej i wypełnionej konfliktami. Rywalizacja polityczna nie pasjonuje wyborców, więc utożsamienia wobec polityki nie są budulcem do koncepcji siebie.

Polityka rozumiana jako realizacja wspólnego dobra oraz jako wyłanianie głównych decydentów sfery publicznej widoczna jest w tle koncepcji siebie ujawnianych przez mieszkańców naszego kraju. Na rycinie 3 można zobaczyć zmienność, której zupełnie nie widać w tabeli 12 prezentującej rangi, tj. zmienność widoczną w tabeli pokazującej średnie poziomy gotowości sięgania po określenia każdej z sześciu kategorii utożsamień. Widać na wykresie załamania chęci pokazywania koncepcji siebie w pomiarze z roku 2002 oraz w dwóch pomiarach z drugiej dekady naszego stulecia, tj. w roku 2010 i 2014.

Rycina 3. Wyniki z tabeli 11 pokazane w formie graficznej: średnia gotowość sięgania po utożsamienia każdej z sześciu kategorii utożsamień w siedmiu falach badania

Utożsamienia ze względu na cechy fizyczne i demograficzne charakterystyki osoby, podobnie jak utożsamienia ze względu na projekty, które osoba wymyśla dla siebie (np. ja kowalem własnego losu), zajmują środkowe miejsca w porządkach tworzonych ze względu na atrakcyjność. Stałość powszechności utożsamień mimo upływu czasu, największa powszechność utożsamień wskazujących na naród i państwo, zmniejszenie powszechności identyfikacji wyznaniowo-religijnych u mieszkańców Polski oraz mała atrakcyjność utożsamień przez miejsce osoby w konflikcie politycznym są najbardziej istotnymi ustaleniami z analizy wzajemnej ważności sześciu kategorii utożsamień.

Niezależnego wysiłku wymaga odpowiedź na pytanie o przyczyny załamania linii na rycinie 3. Pytamy o przyczyny cofania się uspołecznienia, jakie zarejestrowano w pomiarach w roku 2002, 2010 i 2014. Utożsamienia wobec religii i wyznaniowej przynależności były jeszcze powszechnie wybierane w 2006 roku. Wydaje się, że to śmierć Jana Pawła II po wieloletnim pontyfikacie zapoczątkowała okres, w którym utożsamienia przez odniesienie do religii stały się mniej powszechne. Pomiedzy pomiarami w 2002 i 2010 roku nie było w dziedzinie religii innego wydarzenia o podobnym znaczeniu.

Jednak po 2006 roku nastąpiło załamanie powszechności wszystkich grup utożsamień, musiały zatem pojawić się wtedy inne studzące czynniki. W poszukiwaniu wyjaśnień załamania linii trendów trzeba zwrócić uwagę na tzw. politykę tożsamościową rządu naszego kraju, gdyż ta zmieniała się w podobnym rytmie, jak fale powszechności utożsamień mieszkańców Polski.

LITERATURA PRZYWOŁANA

- Boguszewski Rafał (2021), *Przyczyny odchodzenia od praktyk religijnych, oraz Stosunek do Kościoła katolickiego*, w: *Młodzież 2021 – raport CBOS i KBPN*, s. 135–140, https://kcpu.gov.pl/wp-content/uploads/2023/01/Mlodziez-2021-raport_uzupelniony.pdf (dostęp 1.05.2022).
- Boninger David S., Krosnick Jon A., Berent Matthew K. (1995), *Origins of Attitude Importance: Self-Interest, Social Identification, and Value Relevance*, „Journal of Personality and Social Psychology”, 68 (1).
- Burge Ryan P. (2021), *The Nones, Where They Came From, Who They Are, and Where They Are Going*, Minneapolis: Fortress Press
- Burke Peter J., Stets Jan E. (2009), *Identity Theory*, Oxford: Oxford University Press.
- Fogel Robert W. (2014), *Czwarte wielkie przebudzenie i przyszłość egalitaryzmu*, Warszawa: Wolters Kluwer.
- Grabowska Mirosława (2021), *Religijność młodych Polaków*, „Opinie i Diagnozy”, 48.
- Grabowska Mirosława (2022), *Młodzi idą. Zmiany religijności społeczeństwa polskiego*, wykład na Spotkaniach Mistrzowskich Instytutu Socjologii Uniwersytetu Jagiellońskiego, <https://www.youtube.com/watch?v=pvq65ME6wBQ> (dostęp 31.01.2023).
- Grabowska Mirosława (2022), *Polski pejzaż religijny – z dalekiego planu*, Komunikat CBOS, Nr 89.
- Grabowska Mirosława (2022), *Polski pejzaż religijny – z bliższego planu*, Komunikat CBOS, Nr 91.
- Grabowska Mirosława (2022), *Dlaczego Polacy odchodzą z Kościoła?*, Komunikat CBOS, Nr 105.
- Kosela Krzysztof (2003), *Polak i katolik Splątana tożsamość*, Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN.
- Kosela Krzysztof (2012), *Ilościowy pomiar społecznych identyfikacji współczesnych mieszkańców Polski*, „Opinie i Diagnozy”, 23.
- Kosela Krzysztof (2024), *Ci, którzy są sobą mówią socjologowi, że...*, raport z badania utożsamień w latach 1998–2022 (w druku).
- Kosela Krzysztof (2025), *Gorzki chleb jest polskość*, <https://polskosc.edu.pl/2025/06/07/gorzki-chleb-jest-polskosc-debata-wokol-wynikow-badan-socjologicznych-o-wspolczesnej-polskosci/> (dostęp 28.06.2025).
- Kosela Krzysztof, Grabowska Mirosława (2024), *Ilu było katolików w Polsce w roku Narodowego Spisu Powszechnego 2021*, Warszawa: Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego, <https://iskk.pl/ilu-jest-katolikow-w-polsce-raport-iskk/> (dostęp 15.06.2024).
- Krosnick Jon A., Petty Richard E. (1995), *Attitude strength: An overview*, w: Richard E. Petty, Jon A. Krosnick (red.), *Attitude strength: Antecedents and consequences*, Mahwah, NJ: Erlbaum Associates, Inc.
- Lutz Wolfgang (2013), *Demographic Metabolism: A Predictive Theory of Socioeconomic Change*, „Population and Development Review”, 38 (1), s. 283–301.
- Mannheim Karl (1952), *The Problem of Generations*. w: *Essays on the Sociology of Knowledge*, New York: Oxford University Press.
- McCall George J., Simmons Jerry L. (1978), *Identities and interactions: An examination of human associations in everyday life*, New York: Macmillan.
- Merton Robert K. (1957), *The role-set: problems in sociological theory*, „British Journal of Sociology”, 8 (2).
- Morris R.C. (2013), *Identity Salience and Identity Importance in Identity Theory*, „Current Research in Social Psychology”, 21 (8), <http://www.uiowa.edu/~grpproc/crisp/crisp.html> (dostęp 1.02.2024).
- Norris Pippa, Inglehart Ronald (2009), *Sacrum i profanum. Religia i polityka na świecie*, Kraków: Wydawnictwo NOMOS.

- Nowak Stefan (1979), *Przekonania i odczucia współczesnych*, w: Marek Rostworowski (red.), *Polaków portret własny*, Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Ricoeur Paul (2018), *O sobie samym jako innym*, tłum. Bogdan Chelstowski, opr. i wstęp Małgorzata Kowalska, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, Biblioteka Współczesnych Filozofów.
- Ryder Norman B. (1965), *The Cohort as a Concept in the Study of Social Change*, „American Sociological Review”, 30 (6).
- Schulz Wolfram, Ainley John, Fraillon Julian, Losito Bruno, Agrusti Gabriella, Damiani Valeria, Friedman Tim (2024), *Education for Citizenship in Times of Global Change, ICCS 2022 International Report*, Springer, <https://www.iea.nl/publications/iccs-2022-international-report> (dostęp 1.06 2025).
- Smith Christian (2017), *Religion What It Is, How It Works, and Why It Matters*, Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Stolz Jörg (2020), *Secularization theories in the twenty-first century: Ideas, evidence, and problems. Presidential address*, „Social Compass”, 67 (2), s. 282–308.
- Stryker Sheldon (2002), *Symbolic interactionism: A social structural version*, Caldwell, NJ: Blackburn.
- Tajfel Henri (red.) (1982), *Social identity and intergroup relations*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Turner John. C., Hogg Michael A., Oakes Penelope J., Reicher Stephen D., Wetherell Margaret S. (1987), *Rediscovering the social Group: A self-categorization theory*, New York: Basil Blackwell.

Krzysztof Koseła

THE IDENTITIES OF YOUNG POLES – A LONGITUDINAL STUDY OF IDENTIFICATION

The author of the study set himself two goals: to present the methodology and theoretical justification of a research technique that has been used seven times at regular four-year intervals: for the first time in 1998 and most recently at the turn of 2022 and 2023. The procedure for selecting and sorting identifications (*I-sort*) was designed as a way of verifying the accuracy of statements formulated on the basis of less labor-intensive quantitative methods of measuring attitudes. The prospective longitudinal study was also intended to document the transformations of Polish society by monitoring changes in the prevalence of identifications among its members. The presentation of the most common identifications of the entire population serves to provide a background for describing the differences of Generation Z. Young residents of the country belonging to Generation Z differ from older generations in their significantly lower tendency to construct their self-image based on religious and denominational identifications, and they do not differ in terms of the prevalence of national and civic identifications. If these patterns continue in the future, we can expect to see a weakening of the Polish-Catholic dyad.

Słowa kluczowe: tożsamości; procedura I-sort; Pokolenie Z; zbitka Polak-katolik

Keywords: identifications; *I-sort* procedure; Generation Z; Polish-Catholic dyad